

ДО ПИТАННЯ ПРО ТИПОЛОГІЗАЦІЮ НЕОЯЗИЧНИЦЬКИХ ТЕЧІЙ

Стаття базується на тексті доповіді "Основні напрямки та різновиди неоязичництва: світовий контекст", виголошеної на науково-практичній конференції "Сучасний стан та основні тенденції українського неоязичництва: критичний огляд", що проходила в Київській православної духовній академії 06 грудня 2011 р. Результати обговорення доповіді, а також специфіка цільової аудиторії згаданої конференції зумовили потребу винесення даної розвідки в ширші наукові кола.

Ключові слова: неязичницькі течії.

Протягом другої половини двадцятого століття культура західного світу зазнала значних змін – передусім маємо на увазі глобалізаційні процеси та супутні їм фактори. Проте, будь-яка дія завжди викликає протидію (зрозуміло, що цей закон розповсюджується далеко за межі теорії фізики) – і на противагу глобалізації виникло, серед інших, явище, котре можна назвати "нативістським відродженням". Адже сучасне стирання кордонів (не географічних, а національно-культурних) здатне породжувати кризу ідентичності, вихід з якої знаходять, зокрема, в минулому власного народу; а оскільки релігія є невід'ємною складовою суспільства – і в дохристиянських віруваннях, як елементі цього минулого.

Безперечно, зазначене вище не виникло на порожньому місці – можна згадати, наприклад, Третій Райх із його захопленням північними містеріями чи європейську епоху романтизму, – подібні екскурси можемо знайти в дослідженнях з історії неоязичництва [1]. Проте лише в останні десятиліття ХХ століття воно спромоглося оформитись в якості повноцінних релігійних традицій, і почало віднаходити власне місце в структурі суспільства (пам'ятаємо, що в Ісландії Асатру (*Asatru*) [2] визнане офіційною державною релігією на рівні з лютеранством, котре сповідують більше 80 % громадян). А поширення та розмаїтість окремих течій в межах цього явища зумовлює можливість – і необхідність – їхньої типологізації. Таким чином, об'єктом нашої статті виступає цілісний феномен неоязичництва, а предметом – типологізації окремих специфічних різновидів неоязичницьких рухів. Відповідно, завдання даної розвідки полягає у висвітленні найбільш вдалого, як на нашу думку, підходу до такої типологізації.

Насамперед маємо визначити, які саме феномени ми відносимо до неоязичництва. Слідом за американським релігієзнавцем Майклом Ф. Стрміскою [3] ми позначаємо цим поняттям новітні релігійні рухи *політеїстичного характеру*, що тяжіють до *релігійних традицій дохристиянської Європи* – саме таке звуження, на нашу думку, здатне найкращим чином окреслити предмет дослідження. Також дозволимо собі наразі не відволікатися на обговорення доцільності, адекватності, чи правомірності вживання самого терміну "неоязичництво" (так, наприклад, вищезгаданий дослідник надає перевагу словосполученню "сучасне язичництво") – даній проблематиці присвячена інша наша розвідка.

Наступним необхідним кроком видається визначення критеріїв, у відповідності до яких ми здатні побудувати нашу типологію. Очевидним видається факт, що найпростіше було б визначати неоязичницькі течії відносно тих конкретних міфологічних корпусів, до яких вони звертаються, вибудовуючи власне вчення. Так, наприклад, Асатру і Трот (*Troth*) тяжіють до північногерманської міфології, Стреґерія (*Stregheria*) спирається на дохристиянську релігійну традицію сучасної Італії, а Об'єднання Рідновірів України та Родове Вогнище Рідної Православної Віри виводять свої вчення з міфології давніх слов'ян та Києворуської доби. Безперечно, такий підхід має місце, оскільки дозволяє до певної міри визначити віросповідні основи тієї чи іншої громади. Проте він не здатний повною мірою задовольнити наші дослідницькі запити.

По-перше, розділяючи таким чином течії, ми не маємо можливості звести їх до єдиної систематики, і, відповідно, через таке розпорошення втрачаємо перспективу розгляду неоязичництва як єдиного релігійного феномена. По-друге, така апеляція до міфологічного коріння насправді надто мало говорить нам про реальний зміст віровчення конкретних громад, оскільки останні здатні виявляти різний ступінь, так би мовити, "вольності" у трактуванні "джерельної бази" власної традиції. Саме тому, для типологізації неоязичництва пропонуємо застосовувати, окрім визначення материнської традиції, ще декілька підходів.

Однією з визначальних характеристик для конкретного неоязичницького вчення є позиція останнього своєрідній "шкалі еклектичності". Одразу варто наголосити, що немає жодної реальної шкали з фіксованою ціною поділки і чітко визначеним місцем для кожної громади. Зазвичай йдеться про два протилежні підходи в сучасному неоязичництві – реконструктивістський та еклектичний. Проте, оскільки два вищезгадані типи в своїй чистій формі віднайти надзвичайно важко, можемо говорити лише про те, що певне явище більшою чи меншою мірою тяжіє до одного з екстремумів, таким чином утворюючи точку на умовній шкалі.

Що ж ми маємо на увазі, коли говоримо про реконструктивістську чи еклектичну гілку в неоязичництві? Хоча терміни почасти говорять самі за себе, вважаємо за необхідне все ж внести деякі прояснення стосовно даної дихотомії. Як вже було зазначено, різні течії виявляють різний ступінь ґрунтовності в дослідженні та наслідуванні первинної релігійної традиції. Відповідно, реконструктивістський полюс представлений фактично науковими дослідженнями, тоді як максимальний еклектизм часто являє собою форму нью-ейджевого універсалізму.

Для реконструктивіста важливе максимально чітке відтворення традиції в усіх можливих нюансах, використання текстів мовою оригіналу, автентичних орнаментів, точне слідування історичним формам ритуалів тощо; для них, за виразом М. Стрміски, "чим давнішим є джерело, котре свідчить про язичницьку релігію минулого, тим краще" [4]. Такі вимоги зумовлюють потребу в ґрунтовних наукових дослідженнях зі сфер історії, археології, етнографії, лінгвістики, фольклору конкретного народу, пов'язаного з даною релігією. Часто послідовники реконструктивістських

течій є науковцями, фаховими дослідниками у відповідних галузях. Яскравим зразком реконструктивістського підходу в сучасному неоязичництві може бути Дієвтуріба (*Dievturība*) [5], розповсюджене в сучасній Латвії та латвійській діаспорі Канади і Сполучених Штатів Америки.

Натомість, для носія еkleктичного підходу "дух" язичництва стоїть значно вище за "букву". Якщо реконструктивіст переважно покладається на науково обґрунтовані факти й автентичні джерела, еkleктик перш за все довіряється власному відчуттю, поклику, часто виходячи за межі однієї традиції. Наприклад, він навряд чи буде вчити давньо- чи середньовісньогерманську мову, щоб читати в оригіналі Едди, саги або "Пісню про нібелунгів", чи присвячувати роки детальному науковому дослідженню ритуалів чи інших елементів конкретної давньої релігії, котра виступає нього лише "загальним джерелом духовного натхнення" [6]. Гарною ілюстрацією еkleктичного підходу є різноманітні варіації Віккі (*Wicca*) з її часто узагальненими жіночими й чоловічими божествами та одночасними залученнями з різних пантеонів (грецького, кельтського, скандинавського тощо).

Проте, як вже було сказано, ми фактично не здатні віднайти в реальному житті носіїв чистих радикальних типів реконструкціоністського чи еkleктичного неоязичництва. І на те є декілька причин для кожної зі сторін. З точки зору реконструкціонізму це:

1) недостатність джерельної бази (навіть якщо взяти таку багату автентичними текстами традицію, як північногерманська, ми завжди зможемо віднайти певні лакуни, що не піддаються реконструкції і потребують бути фактично винайденими, покладаючись на "дух" і відчуття традиції);

2) християнський вплив (переважна кількість джерел була написана, чи, принаймні, редагована, вже носіями християнського світогляду – як наслідок, не завжди існує можливість виявити свідомі вилучення чи додатки, або й несвідомі змістовні перетрактування в текстах);

3) необхідність принаймні часткової адаптації давньої традиції до сучасних умов розвитку суспільства (як морально-етичних норм, так і технічного прогресу);

4) як наслідок всього вищесказаного – неможливість відтворення давньої традиції в усій її повноті.

Так, наприклад, деякі дослідники віднаходять в ритуалах і гімнах вже згаданого Дієвтуріба сліди лютеранських богослужінь [7], а один з лідерів Асатру (котре також традиційно пов'язують з реконструкціоністським шляхом) Альсхер'яґоді [8] Ісландії Йормурндур Інг'і в своєму інтерв'ю зауважує: "Мені здається, що важливіше робити те, що ви відчуваєте, аніж просто дотримуватись історичної правдивості. Історична коректність дуже потрібна, необхідно знати давні традиції і т. п. Але все ж, ваші традиції – це те, що ви про них думаєте. Не варто шукати власні традиції в книзі, подібні речі повинні жити всередині вас" [9].

Так само в жодному разі не можна стверджувати, що еkleктичний підхід здатний являти собою виключний необмежений "політ фантазії" адепта, адже:

1) завжди, так чи інакше, виникає потреба в систематизації (і, відповідно, у пошуку певної більш-менш ґрунтовної основи для власних вірувань);

2) існує корпус джерел (як-то роботи Джеральда Ґарднера для вікканців), котрі, попри свою сумнівність, все ж являють собою певний твердий базис і потребують від послідовника зусиль, покладених на їх вивчення;

3) попри те, що вчення, викладене вже згаданим засновником Вікки Дж. Ґарднером, є виключно його власним витвором, і насправді мало спільного має з будь-якою реальною давньою традицією, саме воно змогло привабити багатьох людей до богів та богинь минулого. Закликаючи до глибшого розуміння конкретних божеств, воно спонукало деяких послідовників до більш детального вивчення конкретних історичних релігій та утворення таких відгалужень, як Нордична Вікка (*Norse Wicca*), Кельтська Вікка (*Celtic Wicca*) тощо, котрі "поступово ставали все менш еклектичними і все більш реконструкціоністськими" [10].

Як бачимо, характер викликів, що постають перед реконструктивістськими та еклектичними відгалуженнями неоязичництва, певним чином перегукується з характером самих цих напрямків. Об'єктивні, зовнішні – для носіїв реконструкціоністських поглядів, що апелюють до традиції, історії, суспільства; і переважно суб'єктивні, індивідуально зумовлені – для прихильників еклектичності, що спирається значною мірою на індивідуальні переживання і поклики конкретних осіб.

Таке своєрідне протиставлення спільного (спільнотного) та індивідуального певним чином підштовхує нас до ще одного дихотомічного розгалуження в неоязичництві, до якого ми вже зверталися в нашій доповіді "Неоязичництво і національне питання: введення у проблематику" [11] – йдеться про етнічних язичників (*ethnic, folkish heathens*) та універсалістів (*universalist heathens*). Тут можливе протиставлення у двох споріднених змістових полях. По-перше – питання звернення до конкретних етнічних релігійних традицій, по-друге – питання можливості залучення до громад представників етнічних груп, що не мають історичних зв'язків з даною конкретною релігійною традицією. Щоб розрізнити ці дві проблематики, ми пропонуємо в першому випадку продовжувати вживати термін "етнічне (нео)язичництво" (*ethnic heathenry*), в другому ж – розповсюджене в англійській мові середовищі безпосередніх носіїв неоязичницьких вірувань поняття "етноцентричне (нео)язичництво" (*folkish heathenry*).

Отже, у випадку з етнічним неоязичництвом ми апелюємо до тих неоязичницьких течій, що прагнуть відродження і розвитку дохристиянських релігійних традицій – таке визначення збігається з розумінням Європейського Конгресу Етнічних Релігій [12]. На противагу маємо універсалістські течії, подібні до Вікки, котрій відмовили у прийнятті до згаданого конгресу, оскільки вона не займається відродженням будь-якої історичної релігії, а є, натомість, суцільним новотвором, що базується на суміші британського фольклору, деяких інших фольклорних традицій та певних окультних практик, відомих Дж. Ґарднеру та його сподвижникам. Таким чином, дане

протиставлення значною мірою накладається на згадану вище дихотомію протиструктивістських та еклектичних течій в неоязичництві.

Проте саме по собі поняття "етнічний" часто викликає значну кількість непотрібних конотацій, як, наприклад, на першому установчому з'їзді WCER, коли декотрі з делегатів заперечували можливість вживання даного терміну, через побоювання "його можливих асоціацій з такими ганебними концептами як «етнічна чистота» та «етнічні чистки»" [13]. Зрештою, назва була прийнята через апеляцію до грецького коріння терміну *етнос* та його зв'язку з академічною дисципліною *етнологія*, як вивченням народів та їх культур [14].

Саме для того, щоб уникнути подібних непорозумінь, ми й пропонуємо вводити вищезгадане розмежування понять "етнічне" (*ethnic*) та "етноцентричне" (*folkish*), таким чином намагаючись очистити перше поняття, обмеживши його значення фактично виключно до "такий, що є історично вкоріненим в культуру даного народу".

Більше проблем виникає стосовно неоязичництва етноцентричного. В основі вчень релігійних громад, що належать до даного напрямку, серед іншого, лежить переконання в нерозривному, кровному зв'язку між богами певної історичної релігії та конкретним народом, чия культура постає носієм даної традиції. Така позиція часто може призводити до обмеження членства в громадах для людей виключно конкретної національної чи расової приналежності.

Проте одразу необхідно наголосити, що надзвичайно рідко в основі такого обмеження лежить реальна расова чи національна неприязнь (в чому так часто звинувачують неоязичників загалом, і, тим більше, зі зрозумілих історичних причин, носіїв північногерманської духовності), або будь-які твердження про вищість однієї нації над іншою. Проводиться лише "чітке розрізнення між своїм народом (представники якого мають не лише подібний фенотип, але й спільну спадкову пам'ять, вроджені ціннісні й етичні орієнтири, прямий зв'язок з предками, рідними Богами) та чужим, котрий, не маючи такої спільності, просто не здатний сприйняти традиційний світогляд (релігійні, ціннісні, етичні уявлення)" [15], а також стверджується нерозривний зв'язок і відповідальність перед пращурами і нащадками [16].

Універсалісти, як зрозуміло з назви, натомість, наголошують на особистісних переживаннях людини, котра "чує поклик" давніх богів *незалежно від власної етнічної приналежності*. І якщо таким вже є рішення богів – яке право мають люди йому суперечити? Ще одне вирішення проблеми протиставлення етнічної вкоріненості конкретної релігійної традиції та етнічного походження її прихильника надає вчення про реінкарнацію. Адже тоді стає можливим твердження, що претендент, нехай не в цьому, але в минулому житті належав до "правильної" нації, а тому насправді є носієм відповідної духовності, і, таким чином, будучи, наприклад, кельтом чи скандинавом за духом, може сміливо претендувати на членство в громаді.

Зрозуміло, що етноцентричні неоязичники, для яких надзвичайну цінність становить власна нація, мова, культура, більше тяжіють до ре-

конструкціоністського крила. Такими, наприклад, є ірландські друїди, зокрема "Old Owl's Grove", частина носіїв північногерманської релігійної традиції, зокрема Одіністи, більшість слов'янських неоязичницьких течій, зокрема "Схрон Єж Словен". Відповідно, універсалісти з їхнім акцентом на особистісному вимірі складають основу еклектичної гілки і представлені, переважно, різноманітними напрямками Віккі, європейського неошаманізму та *Goddess Spirituality*. Проте існують і серйозні виключення з даної закономірності – наприклад, значна частина переважно реконструкціоністського Асатру виявляє схильність до універсалізму в питаннях добору членів громад, тоді як Стреґерія, будучи фактично італійським варіантом Віккі, навпаки, демонструє сильну національну домінанту.

Загалом можна вивести певну зрозумілу культурно-географічну тенденцію – найбільш схильні до універсалізму неоязичницькі традиції, що створювалися чи розвивалися в мультикультурних, змішаних суспільствах (США та Британія після напливу емігрантів з колоній), де питання національної приналежності часто просто не стоїть серед пріоритетних. Відповідно, найбільш етноцентричними будуть течії, що сформувалися в спільнотах, змушених постійно відстоювати власну національну ідентичність. Прикладом останніх можуть бути емігрантські спільноти з сильними внутрішніми зв'язками (італійські громади у США та Стреґерія), чи народи, що довгий час перебували під гнітом метрополії (переважна більшість неоязичницьких громад на території колишнього Радянського Союзу та соцтабору).

Отже, в ході нашої доповіді ми зазначили, що під неоязичництвом ми розуміємо новітні релігійні рухи політеїстичного характеру, котрі тяжіють до релігійних традицій дохристиянської Європи, а також визначили декілька комплементарних критеріїв, які дозволяють типологізувати основні його напрямки та різновиди. По-перше, це саме собою зрозуміле співвіднесення конкретної неоязичницької течії з материнською міфологічною та релігійною традицією. По-друге, визначення ступеню ґрунтовності вивчення та залучення до даної традиції: від реконструктивістського із максимально чітким відтворенням давньої релігії, до еклектичного, що припускає достатньо вільні трактовки звичаю, і навіть поєднання історично різних релігійних традицій. По-третє, це співвіднесення конкретної традиції з етнічною чи універсалістською домінантою. В цьому питанні ми виділили два аспекти поняття "етнічне неоязичництво": власне "етнічне", як "таке що є історично вкоріненим в культуру даного народу", та "етноцентричне", себто таке, що апелює до виняткової важливості етнічної складової як умови можливості долучення до релігійної традиції певного народу. Також ми зауважили певний зв'язок, що демонструють реконструктивістська й етнічна, та еклектична й універсалістська тенденції в розвитку неоязичницьких громад відповідно. Останнім важливим моментом є розуміння того факту, що хоча фактично жодна з існуючих неоязичницьких течій не виявляє належності до будь якого з означених екстремумів, сам підхід дозволяє в значній мірі описати кожну з них, а також ввести їх до спільної системи координат, представляючи неоязичництво як єдиний феномен.

1. Див. напр.: Пенник Н. Возрождение язычества / Н. Пенник, П. Джонс // История языческой Европы. – СПб. : Издательская группа "Евразия", 2000. – С. 345–387. 2. Букв. "вірність Асам" – неоязичницька релігія, заснована на північногерманській міфології. 3. Див.: *Strmiska M. F. Modern Paganism in World Cultures: Comparative Perspectives // Modern Paganism in World Cultures: Comparative Perspectives / [ed. by Michael F. Strmiska]. – Santa Barbara: ABC-CLIO, 2005. – P. 1–54. 4. Ibid. – P. 19. 5. Букв. "боговшанування". Часто в текстах (зокрема, і у М. Стрімські) можна зустріти назву "Дієвтурі" ("Дієвтурі"), що є не зовсім вірним, оскільки, за роз'ясненнями Яніса Брікманіса (одного з лідерів організації), поняття "дієвтурі" позначає конкретного носія традиції, тоді як "Дієвтуріба" – рух загалом. Таким чином в латвійській традиції поняття "Дієвтуріба" та "дієвтурі" співвідносяться, як "Асатру" і "асатруа" в традиції північногерманській. 6. *Strmiska M. F.* Op. cit. – P. 20. 7. Див.: *Misāne A. The traditional Latvian religion of Dievturība in the discourse of nationalism // Humanities and social sciences. Latvia. Religious minorities in Latvia. – Riga : University of Latvia, 2000. – № 4 (29). – P. 33–52; Strmiska M. The Music of the Past in Modern Baltic Paganism // Nova Religio: The Journal of Alternative and Emergent Religions 8. – University of California Press, 2005. – № 3. – P. 39–58. 8. Allsherjagodhi, "верховний годі", лідер ісландських неоязичників. 9. Інтерв'ю з Йорmundуром Инги, Альсхерьягоди Ісландії // Мифы и магия индоевропейцев : альманах. – М. : София, ИД "Гелиос", 2002. – Вып. 10. – С. 99. 10. *Strmiska M. F.* Op. cit. – P. 21. 11. Див. *Смутьський Є. В.* Неоязичництво і національне питання: введення у проблематику // Дні науки філософського факультету – 2011 : Міжнародна наукова конференція (20–21 квітня 2011 р.) : матеріали доповідей та виступів. – К. : ВПЦ "Київський університет", 2011. – Ч. VI. – С. 94–96. 12. European Congress of Ethnic Religions (ECER), раніше відомий як World Congress of Ethnic Religions (WCER). 13. *Strmiska M. F.* Op. cit. – P. 14. 14. Ibid. 15. *Смутьський Є. В.* Зазн. пр. – С. 95. 16. Див.: Відозва VI Віча Православних Вогнищан від 09–10 травня 7517 (2009) року "Про національне питання"; *McNallen S. A. Metagenetics [Електронний ресурс] / Stephen A. McNallen. – Режим доступу : <http://www.runestone.org/about-asatru/articles-a-essays/143-metagenetics.html> та *McNallen S. A. Genetics & Beyond [Електронний ресурс] / Stephen A. McNallen. – Режим доступу : <http://www.runestone.org/about-asatru/articles-a-essays/144-genetics-a-beyond-metagenetics-an-update.html>.****

Надійшла до редколегії 15.04.13

Е. В. Смутьський

К ВОПРОСУ О ТИПОЛОГИЗАЦИИ НЕОЯЗЫЧЕСКИХ ТЕЧЕНИЙ

Статья базируется на тексте доклада "Основные направления и разновидности неоязычества: мировой контекст", сделанного на научно-практической конференции "Современное состояние и основные тенденции украинского неоязычества: критическое обозрение", которая проходила в Киевской православной духовной академии 06 декабря 2011 г. Результаты обсуждения доклада, а также специфика целевой аудитории данной конференции обусловили потребность вынесения данной дискуссии в широкие научные круги.

Ключевые слова: неоязыческие течения.

E. V. Smulsky

SOME REMARKS ABOUT TYPOLOGY OF NEOPAGAN MOVEMENTS

The article is focused on investigating the most suitable approach to typology of neopagan movements. The author's delineation of neopaganism as strictly polytheistic new religious movements based on European pre-Christian spiritual heritage is based on Michael F. Strmiska's definition presented in 'Modern Paganism and World Cultures: Comparative perspectives'. Author claims that typology based only on references to the root religious tradition isn't sufficient due to inability to represent the phenomenon of neopaganism in its integrity. Hence, two more scales for typologization are proposed. The first one is reconstructionist-eclectic scale, which evaluates the measure of historically correct reconstruction of beliefs and religious practice in particular neopagan movement. The other complementar scale is ethnic-universalist, which defines the connection between specific pre-Christian religious tradition and particular neopagan movement. The combination of three named methods allows us to build the comprehensive typology of neopaganism.

Keywords: neopagan flow.